

DOPIS č. 7 (47)

Praha, 10. května 1979

Vážený a milý příteli,

na Tvé nejnovější přání se pustím na pro mne poněkud tenký led. Mluvčí Charty 77 zveřejnili nedávno (28. dubna) ve formě dokumentu dopis profesora Františka Janoucha ze Švédska, který je míněn jako jeho diskusní příspěvek k dokumentu Charty 77 č. 22 o jaderných elektrárnách. Samozřejmě musím se svými poznámkami zůstat v jistém smyslu jen na okraji onoho velkého a závažného problému, neboť nejsem v žádném potřebném směru specialista ani na otázku jaderné energetiky vcelku, ani na žádný jednotlivý její aspekt. Nicméně filosofie nemůže být vykazována ze žádného oboru lidského individuálního ani společenského života jako nekompetentní; musí ovšem respektovat příslušné odborné disciplíny (což vůbec neznamená, že musí nekriticky přijímat její stanoviska), ale musí se především orientovat na širší kontexty, které každé speciální vědě nutně unikají (a pokud se jimi zabývá, dělá to nutně bez autority své odborné kompetence), zejména pak na vztah určitého vymezeného problému k celku, k němuž nemá v rámci své kompetence přístup žádná odborná vědecká disciplína ani žádný sebevětší tým vědeckých odborníků společně. V dané chvíli mi ovšem chybí řádné věcné poučení a přehled po složité odborné problematice jaderné energetiky. Kdybych se měl pustit do vážného rozhovoru, v němž by mými partnery byli skuteční odborníci, musel bych se velmi důkladně připravit. Přesto si myslím, že i bez toho lze naznačit některé souvislosti, na něž se buď zapomíná nebo o kterých se vědomě a záměrně nemluví (z nejrůznějších důvodů), ale které mají obrovskou váhu. Pochopitelně si nečiním nejmenší nároky na to, že bych všechny takové důležité souvislosti svými poukazy vyčerpал. Ale i těch několik málo, o nichž bude řeč, jistě postačí, aby leckterými tvrzeními či závěry profesora Janoucha ne-li otřásly, tedy alespoň trochu pohnuly a aby je ukázaly v poněkud méně zajištěném světle, než by se na první pohled mohlo zdát.

Především k otázce naší československé energetické situace, kterou prof. Janouch - právem - považuje za klíčovou. Je pochopitelné, že ze svého přírodovědeckého hlediska chápe naši energetickou situaci v podstatě jako přírodně danou: je to „mimořádně nepříznivá zeměpisná poloha“ a dále skoupé obdarování země „co se surovin a zvláště energetických zdrojů týče“. „Nemáme naftu, nemáme zemní plyn, (...), uhlí je také poskrovnu, hydroenergie je vyčerpána“. A pak říká profesor Janouch: „Protože energie je prvořadým činitelem, potřebným k zajištění normálního chodu moderní průmyslové společnosti, stává se naše země ekonomicky a politicky závislou na dodavatelích energie“. Tady je všude mnoho zamlčených předpokladů, které vůbec nejsou samozřejmé a které je třeba dostat na plné světlo a důkladně si je probrat. Nejdříve se tedy musíme tázat, co se rozumí onou „moderní průmyslovou společností“; vždyť v celém světě už dlouho probíhají vážné diskuse, v nichž je celá atituda tzv. „moderní průmyslové společnosti“ problematizována, a to jak vcelku, tak v jednotlivých parametrech. Pro naši československou situaci to např. konkrétně znamená: v jakém smyslu a v jakém rozsahu je úroveň společnosti spjata s ekonomickou orientací na těžký průmysl a zejména na

produkcí ocele (a bylo by toho možno jistě vyjmenovat mnohem víc)? Proč je naše hospodářství orientováno na energeticky i surovinově nesmírně náročnou výrobu, když nemáme ani dost rudy, ani uhlí, ani energie? Výstavba jaderných elektráren u nás znamená, že touto nesmyslnou koncepcí nadále nic neotřese a že se bude pokračovat v tom, co se tu děje už několik desetiletí. Nedostatek energie je jistě skutečný; prvním úkolem by proto mělo být šetření energií. Místo toho se energií plýtvá; závody, které např. dnes neodeberou plánovaný příděl elektrické energie, jsou pokutovány za neplnění plánu (stejně tak jako jiné závody, které plán odběru nedovoleně překračují). Vedle celkové orientace národního hospodářství na energeticky příliš náročnou výrobu tu je ještě nevhodný systém řízení, který brání šetření energií na hlavních úsecích (ve výrobě) a propaguje místo toho kosmetická vylepšení (velmi často tím problematičtější) zcela periferního rázu. To obojí ukazuje, že nedílnou a v daných poměrech vlastně rozhodující složkou československé energetické situace nejsou skoupé dary přírody, ale výrobní poměry a celá společenská a politická situace země. Přírodu nezměníme, ale společenská situace změněna být musí.

Profesor Janouch zcela příznačně uzavírá: „Jediné, co jsme měli, a snad ještě máme v dostatečném množství, je uran...“. „Snad ještě máme“: tato poznámka či vsuvka mluví sama. Otázka našeho uranu je vlastně od konce poslední světové války tabu; nejsou známa čísla, kolik uranu bylo za tu dobu vytěženo, jakého procenta bylo využito doma, kolik bylo vyvezeno a zač. Nejsou známy žádné odhady, kolik uranu asi ještě máme. A neděláme si iluze o tom, do jaké míry můžeme s vytěžným disponovat. Jestliže prof. Janouch neváhá „postavit rovnítko mezi energií, svobodou a nezávislostí“, přičemž této souvztažnosti rozumí tak, že „stát, který se ocitne v ostré energetické krizi, nebude mít jiné východisko, než se podrobit tomu, kdo kohoutek kontroluje, nebo začít s omezováním politických a občanských svobod“, pak je třeba si směr jeho úvah vysvětlovat poněkud jinou perspektivou, než která je blízka nám. Řekl bych, že v současné době (a pravděpodobně ještě ani v dosti daleké budoucnosti) se nemusíme podobnými myšlenkami zabývat. Naše svoboda a nezávislost nebyla v minulosti ohrožována nedostatkem energie; spíše naopak. Úvahy prof. Janoucha snad platí pro velmoci nebo alespoň pro normálně „slušné“ mezinárodní poměry, kde je třeba vidět hrozbu především v hospodářské závislosti. Naše zkušenosti jsou však přece už po desetiletí zcela jiného druhu. Byly doby, kdy jsme alespoň v rámci bloku a spolu s NDR byli také jakousi menší hospodářskou velmocí (a o energetické krizi tenkrát ještě nemohlo být řeči, i když nedostatek surovin, nafty, zemního plynu a dokonce uhlí se již také projevoval) – a přece nelze říci, že by to pro naše politické a občanské svobody mělo nějakou výhodu. A stavět dnes jednu jadernou elektrárnu za druhou, aby to někdy v budoucnosti bylo lepší? Nedovedu se pro to nijak mimořádně nadchnout, protože vím (byť jen zhruba), jak to vypadalo v jiných oblastech dobývání energetických zdrojů.

Ale ještě, než se k tomuto bodu dostanu, bych chtěl upozornit na docela opačný efekt rozvoje jaderné energetiky pro oblast lidských práv a občanských a politických svobod. Veškerý jaderný program ve všech, i nejdemokratičtějších zemích je předmětem maximálního utajování a vede

ke zvýšenému policejnímu i vojenskému dohledu. Začalo to už na samotném počátku; okolnost, že byla válka, zcela paradoxně spíše bránila policii a vojákům (alespoň ve Spojených státech), aby plně rozvinuli své nechvalně známé metody. Jejich chvíle přišla až po vyhrané válce. Ale mutatis mutandis se všechno, byť v menším, věrně opakovalo i všude jinde v demokratických zemích (a tím spíše v těch ostatních). Jaderná energetika s sebou prostě přinesla jako důsledek rozšíření oblastí, které jsou odňaty společenské kontrole a kritice a které se stávají doménou tajných služeb policejních a vojenských. K Orwellově noční můře může vést nejenom X-tá energetická krize, ale také Sjednocený Jaderný Program.

V jakousi odpověď na dokument Charty 77 č. 22 byla prý uspořádána tisková konference, k níž patřil také zájezd novinářů na sever Čech. Tam jim byly názorně předvedeny následky těžení povrchového uhlí pro krajinu. Mluví a píše se o tom ostatně už dost dlouho. A měl to být rozhodující nebo alespoň jeden z nejvíce přesvědčivých argumentů: takto vypadají důsledky existující klasické technologie. Výstavba jaderných elektráren je nezbytná. – Dost podobně vlastně argumentuje také prof. Janouch: vedlejší produkty chemického průmyslu a vůbec průmyslové exhalace ohrožují obyvatelstvo podstatně víc než současné a zejména budoucí jaderné elektrárny. Uvádí příklad ze Švédska; je to možné a berme to jako hotovou věc. Abychom to mohli dostatečně posoudit, nesmíme se nechat svést tím, že v současné době mají švédské jaderné elektrárny na svědomí dvě oběti ročně, zatímco klasické technologie zabíjejí ročně (exhalacemi) 4.000 – 5.000 lidí. Je třeba porovnat také rozsah produktů, objem technologií, jejich stáří apod. Ale připusťme i to, že lze dát do provozu takové jaderné elektrárny, jejichž nebezpečnost pro obyvatele a vůbec životní prostředí bude minimalizována, takže všechny parametry pro dosavadní klasické technologie budou překonány. I tak je napováženu u nás zavádět další a další jaderné elektrárny, protože víme, jak vypadá technická výstavba a provoz závodů jiného typu. Především víme, jak málo se dbá v mnoha závodech na bezpečnost práce a na to, v jakých zdravotních (tj. zdravotně závadných) podmínkách zaměstnanci pracují; víme, jak se po dlouhé roky a desetiletí nic nezlepšuje v zamořování širokého okolí některých závodů exhalacemi nebo vedlejšími produkty, jimiž trpí nesčetní lidé, v závodě nezaměstnaní. A především víme, že neexistují občanská sdružení, která by dovolila se tomu kolektivně účinně bránit. Víme, že na závodech přestaly odbory už dávno plnit své původní a základní úkoly a že nejsou v podobných záležitostech na straně poškozených, ale hájí vedení závodů a plní politické úkoly, o nichž rozhodují vedoucí stranické orgány.

Profesor Janouch si povzdechl, kolik iracionality, pověr a hysterie je spojeno s řešením problému radioaktivního odpadu. To zase platí pro jiné poměry než jsou naše. U nás jsme svědky něčeho docela jiného. Lidé pracují ve zdravotně závadných provozech, protože jiné nejsou nablízku nebo protože si tam víc vydělají. Lidé bydlí na zamořených územích, protože si zvykli nebo protože jsou příliš spjati s kouskem země nebo domkem, na jehož výstavbu padla jejich nejlepší leta a jejich životní úsilí. U nás neexistují pověry ani hysterie, nýbrž naopak indiferentní postoj, nezájem a resignace. To vše je podporováno utajováním nebo zkreslováním statistik, ztěžováním možnosti srovnání a znemožněním

jakékoli veřejné debaty na podobná témata. Neinformovanost, bagatelizování problémů a zakrývání skutečnosti způsobují, že u nás je situace velmi odlišná od situace např. ve Švédsku, takže to svědčí jen o nedostatečnosti povrchního srovnání, jestliže prof. Janouchovi „některá tvrzení a stanoviska dokumentu ... nápadně připomínají styl a argumenty nejrůznějších odpůrců jaderné energie na Západě“. V našem kontextu takové argumenty mají jinou váhu a jiné důsledky. Probudit lidi z letargie (která ovšem zdaleka není omezena na problémy jaderné energetiky) je v každém případě potřebné; nejzákladnější předpoklady pro věcnou diskusi a kritické prověřování existujícího stavu i utajovaných projektů u nás chybí.

Profesor Janouch si ovšem je mnoha okolností, jimiž se naše situace odlišuje od situace např. ve Švédsku, dobře vědom. Uvádí to na konci svého dopisu, když vyslovuje svůj souhlas s řadou bodů dokumentu. My laici si klademe otázku: jestliže jsme si nemohli po svém postavit ani pražské Metro a jestliže např. dnes musíme jezdit mlčky, protože není slyšet ani vlastní slova, jak máme mít důvěru, že ve výstavbě jaderných elektráren to bude lepší? Metro je tu proto, aby se lidé rychle dostali z jednoho místa na druhý konec města; decibely se prostě neuvažují. Jaderné elektrárny jsou proto, aby dodávaly elektrickou energii; co by mohlo projektanty přivést k tomu, aby uvažovali o ovlivnění životního prostředí, o bezpečnosti provozu i v drobnostech apod.? A co ještě ty tisíce a tisíce lidí, kteří jsou zaměstnáni v dolech a v rozsáhlých závodech na zpracování rudy? Dokument Charty 77 ostatně vůbec nedoporučoval odmítnutí orientace na jadernou energetiku, nýbrž poukázal na zamlčované nedostatky a problémy, které by mohly v budoucnu nebezpečně narůst (jak to ostatně známe dobře z jiných oborů).

Nemohu si odpustit zcela okrajovou poznámku, týkající se jednoho dost pošetilého argumentu Janouchova dopisu. Když podotkl, že číslo 100.000 roků (jako poločasu radioaktivního rozpadu některých – při provozu jaderných elektráren vznikajících – izotopů) je „určeno hlavně ke strašení malých dětí a laiků“, nechal se nekonkrétním způsobem argumentace „ad hominem“ natolik nakazit, že sáhl do hluboké minulosti lidstva, aby demonstroval, že ve Francii a ve Španělsku se zachovaly v některých jeskyních nádherné prehistorické kresby po dobu 30–40 tisíc let. A profesor Janouch se táže: „Chce mi snad někdo tvrdit, že dnešní inženýři a technika mají méně možností, znalostí a zkušeností, než měl Homo paleolithicus, jehož vrcholnými technickými prostředky byl pazourkový nůž a sekyra?“ Problém je v tom, že onen prehistorický umělec čirou náhodou vybral ke svému působení jeskyni, v níž se jeho kresby po tak dlouhou dobu zachovaly; v žádném případě tak neučinil proto, že nám chtěl jako svým nesmírně vzdáleným příbuzným udělat radost nebo že by chtěl, aby jeho dílo zůstalo tak dlouho zachováno. Jistě četní jiní podobní umělci toho namalovali také hodně, ale všechno se to ztratilo, bylo to zničeno a nezůstalo po tom ani památky. Dnes mají technici a inženýři před sebou konkrétní úkol: uložit odpad tak, aby neohrožoval život a životní prostředí. Nemohou si dovolit analogii s oněmi předhistorickými umělci, aby se jim to zdařilo v jednom případě z tisíce a čirou náhodou. – Navíc ovšem je vlastní problém v něčem jiném. Jde především o nákladnost likvidace (nebo zneškodnění) vysoce radioaktivních složek z produktů jaderných provozů. Tam, kde nebude dostatečně vyspělá kontrola, bude se „šidit“. A pak:

můžeme mít důvěru, že bude mít dost odpovědnosti vůči desítkám příštích generací vláda, která nemyslí ani na to, co bude za patnáct, dvacet let?

Charta 77 se z hlediska svého ustavujícího dokumentu samozřejmě nepovažovala a nepovažuje za kompetentní, aby zaujímala meritorní stanovisko k otázce uvádění do provozu mnoha jaderných elektráren. V podstatě šlo především o pokus, učinit tuto otázku předmětem veřejného zájmu, veřejné diskuse a veřejné kritiky. Po celém světě jsou takové diskuse běžné (pokud tam jsou příslušné otázky aktuální), jenom v socialistickém bloku jsou vyloučeny. Dokonce i když dojde k střední katastrofě ve Spojených státech a když to vzbudí zcela mimořádný zájem a prudké diskuse v mnoha zemích, naše masové sdělovací prostředky o tom nic nesdělují, protože jinak by to byla velmi vhodná příležitost k nové kritice kapitalistického společenského zřízení; a to vše jenom proto, aby diskuse nevznikla. Pokus toto mlčení prolomit bude vždycky cenný a potřebný; jednou konečně se veřejné zájmy a záležitosti budou muset stát předmětem veřejné diskuse. A v této věci jsou všichni rozumní lidé zajedno.

Profesor Janouch – podle oblíbené praxe liberálních a shovívavých oponentů různých disertací a diplomových prací, jak píše – začal tím, co v dokumentu není. Já tím skončím. V situaci vleklé energetické krize, do níž se dostal náš svět, je třeba se orientovat jednak globálně a co možná dlouhodobě. V jistém smyslu je absurdní a vysoce „nespravedlivé“, aby některé země profitovaly ze svých přírodních zdrojů, zatímco druhé mají přes všechno své přičinění zůstat chudé. Tuto přírodní „nespravedlnost“ (k níž ovšem přistupují četné nespravedlnosti další) nelze ovšem okamžitě odstranit a napravit. Ale je třeba na ni myslet alespoň do budoucna. Budoucnost by měla mít taková energetika, která je k dispozici prakticky všem. – Za druhé: globální energetická situace se musí řešit tak, aby nebylo vůbec nebo jen minimálně ohroženo životní prostředí na Zemi. – Za třetí: je nutno se orientovat na takové zdroje energie, které jsou závislé na zdrojích, jichž je na velmi dlouhou dobu dostatečná zásoba, takže budou do daleké budoucnosti prakticky nevyčerpatelné. To je ústřední směrnicí; samozřejmě to nemůže být a nebude jediná cesta. Zásob uhlí se musí pochopitelně využít, už proto, že jde o vedlejší produkt bio-geologického vývoje, který bude muset být tak jako tak recyklizován. Jde však o to, aby se tak činilo racionálně, tj. aby se maximálně využívalo uhlí třeba jako chemické suroviny a aby se jím nemrhalo při energeticky nepříliš účinném spalování. Totéž platí o ropě atd. V současné době existují dvě hlavní perspektivy řešení energetické situace lidstva daleko do budoucnosti: jedna se bude orientovat na termojadernou energii, zejména na proměnu vodíku v hélium; druhá se bude orientovat na energii sluneční (což je vlastně táž energie, kde je pouze obrovský reaktor velice vzdálen). Vodíku i slunečního záření je na Zemi dost a dost. Technicky schůdnější bude, jak se zdá, orientace na sluneční energii. Ostatně sama biosféra se už dávno před našimi úvahami tímto směrem zaměřila. Jiné zdroje není třeba vylučovat, ale považovat je za doplňky a velmi přísně kontrolovat provozy, které s nimi budou pracovat.

Co je však snad ze všeho nejdůležitější: s energií je nutno šetřit. A nikoliv pouze proto, že jí dnes je nebo v budoucnu bude nedostatek. Řekl bych, že na prvním místě je něco jiného: veliké nároky na spotřebu

energie, plýtvání energií nebo nízké využívání energetických zdrojů jsou průvodním znakem nedokonalých, primitivních, neperspektivních aktivit a provozů. V přírodě jsou nevykonné organismy s příliš velkými nároky na výživu, teplo atd. v nepříznivějších situacích odsouzeny k vyhynutí. To je memento.

Tvůj

Ladislav Hejdánek